

- Contemporary Threats Affecting Historic Buildings
An Overview of the ICOMOS Approach
The article may be found on pages 2-7.
- Amenințările contemporane asupra monumentelor
O privire asupra viziunii ICOMOS
Articolul se poate citi în paginile 2-7.
- A műemlékeket fenyegető aktuális veszélyek
Az ICOMOS álláspontja
Cikkünk a 2-7. oldalakon olvasható.

built heritage   *patrimoniu construit*
YEAR IV. • 14TH ISSUE   ANUL IV. • NUMĂRUL 14

Transsylvania

épített örökség
IV. ÉVFOLYAM • 14. SZÁM

Nostra

6 423 493 000 175

40 lei ■ 10 euro

Z
2010

Content – Cuprins – Tartalom

- 1 ■ KOVÁCS András
Greetings *** Preambul *** Köszöntő
- 2 ■ Sergiu NISTOR
Amenințările contemporane asupra monumentelor
O privire asupra viziunii ICOMOS
Contemporary Threats Affecting Historic Buildings
An Overview of the ICOMOS Approach
- 8 ■ Virgil POP
Pericole mai mari decât dezastrele
Dangers Greater than Disasters
- 13 ■ Vasile MITREA
Unele probleme ale patrimoniului urban în orașele istorice din Transilvania
Problems Affecting Urban Heritage in Transylvanian Historic Towns
- 17 ■ Liliana ROȘIU
Forme de agresiune asupra patrimoniului construit din Timișoara
Forms of Aggression Affecting the Built Heritage from Timișoara
- 23 ■ Teodor Octavian GHEORGHIU
Arad – valori de patrimoniu între protecție și distrugere
Arad – Heritage Values Between Protection and Destruction
- 37 ■ MIHÁLY Ferenc
Elpusztult templomi festett famennyezetekről
Perished Painted Wooden Ceilings in Churches
- 49 ■ LÁNGI József
Pusztuló falképek Erdélyben
Decaying Murals in Transylvania
- 59 ■ SZABÓ Bálint
Farewell, dear friend!
Cu bine, prieten drag!
Isten veled, drága barátom!

Transsylvania Nostra
built heritage • patrimoniu construit • épített örökség

Revista apare cu sprijinul Fundației Communitas.

■ Editor in chief / Redactor șef / Főszerkesztő: **SZABÓ Bálint** ■ Subeditor in chief / Redactor șef adjunct / Főszerkesztő-helyettes: **Vasile MITREA** ■ Editorial Committee / Colegiul de redacție / Szerkesztőbizottság: **BENCZÉDI Sándor** (RO), **Șerban CANTACUZINO** (GB), **Mircea CRIȘAN** (RO), **Rodica CRIȘAN** (RO), **Miloš DRDAČKY** (CZ), **Octavian GHEORGHIU** (RO), **FEJÉRDY Tamás** (HU), **KIRIZSÁN Imola** (RO), **KOVÁCS András** (RO), **Christoph MACHAT** (DE), **Daniela MARCU ISTRATE** (RO), **MIHÁLY Ferenc** (RO), **Paul NIEDERMAIER** (RO), **Virgil POP** (RO), **Liliana ROȘIU** (RO), **Gennaro TAMPONE** (IT) ■ Collaborators / Colaboratori / Közreműködők: **Ioana CÂMPEAN**, **EKE Zsuzsanna**, **JAKAB Márta**, **M-GYÖNGYÖSI Edith**, **Ioana RUS**, **SÁNDOR Boglárka**, **SZÁSZ Tibor**, **Alina VLAIC** ■ Layout Design / Concepția grafică / Grafikai szerkesztés: **IDEA PLUS** ■ Layout editor / Tehnoredactare / Tördelés: **IDEA** ■ Editorial general secretary: **TAKÁCS Enikő** ■ Contact: editorial@transylvanianostra.eu ■ Publisher / Editura / Kiadó: **SC. Utilitas SRL**. Str. Breaza nr. 14, Cluj-Napoca, 400253 RO, Tel/Fax: 40-264-435489, e-mail: office@utilitas.ro ■ Publishing-house / Tipografia / Nyomda: **IDEA**, Cluj ■ B+ granted journal (CNCIS code 881) / Revistă cotată categoria B+ (cod CNCIS 881) / B+ minősítéssel ellátott folyóirat (881-es CNCIS kód) ■ *The articles do not reflect in all cases the standpoint of the Transylvania Nostra Journal. The articles' content and the quality of the images fall under the authors' responsibility.* ■ *Articolele autorilor nu reflectă în fiecare caz punctul de vedere al revistei Transylvania Nostra. Responsabilitatea pentru conținutul articolelor și calitatea imaginilor revine autorilor.* ■ *A szerzők cikkei nem minden esetben tükrözik a Transylvania Nostra folyóirat álláspontját. A cikkek tartalmáért és az illusztrációk minőségéért a szerző felel.* ■ All rights reserved. The Journal may not be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers. 2010 © Fundația Transylvania Nostra ■ ISSN 1842-5631 ■ Printed in May 2010 / Tipărit în mai 2010 / Nyomtatva: 2010. május.

By the 20th century, the architectural genre of manors has lost its justification, as maintenance and preservation of these ensembles were entrusted to their owners or, in more fortunate parts of the world, to a society which shows respect for its own past.

In Romania, their doom started with the 1921 land reform, but the subsequent land reform, in 1945, as a prelude to communism, dispossessed and displaced or banished their owners, already with the intention of physically eradicating the former ruling class.

Being perceived as memorials of the social class that was literally condemned to perdition, the buildings have become persecuted as well. However, their intentional destruction took on different shapes: besides neglect, their new owners experimented with new functions or wanted to suit the already severely tried ensembles to their own "beautiful new world". They have succeeded!

Presently, the heirs of the once unprivileged and displaced owners are receiving back their manors, still inhabited before 1945, as unrecognisable ruins. Government, declines responsibility, while legal provisions burden the owners not only with the task of maintenance, but also with that of conservation. In fact, this method only completes the ensemble's utter and definitive destruction and the "legal" disposing that was initiated in such a faulty and faltering manner in the 20th century.

András KOVÁCS

Member of the Editorial Committee

În secolul al XX-lea, castelul ca program arhitectural și-a pierdut rațiunea, prin aceea că întreținerea și conservarea acestor ansambluri au devenit sarcina proprietarilor sau, în colțuri mai norocoase ale lumii, cea a societății care își respectă propriul trecut.

Distrugerea acestora a început odată cu reforma agrară din 1921, însă reforma agrară mai târzie, din 1945, ca preludiv al comunismului, a deposedat, a strămutat și a exilat proprietarii, cu clara intenție de a suprima fosta clasă socială dominantă.

Ca amintiri ale stratificării sociale ce a fost efectiv condamnată eradicării, monumentele au fost de asemenea afectate. Totuși, distrugerea lor intenționată a luat diferite forme: pe lângă neglijență, noii proprietari au experimentat cu noi funcțiuni sau au dorit să adapteze ansamblurile deja grav afectate la „frumoasa, noua lume”. Cu succes!

Astăzi, urmașii foștilor proprietari strămuțați și cărora leau fost luate privilegiile își primesc înapoi castelele, ce încă erau locuite înainte de 1945, ca ruine de nerecunoscut. Administrația refuză asumarea oricărei responsabilități, în timp ce legea obligă proprietarii nu numai la întreținerea lor, ci la realizarea lucrărilor de conservare. De fapt, această practică vine să desăvârșească distrugerea completă și definitivă a ansamblului și deposedarea „legală” inițiată atât de defectuos și cu atâta șovăire în secolul al XX-lea.

András KOVÁCS

Membru al Comitetului de Redacție

A XX. századra a kastély építészeti műfajként elveszítette létalapját, az együttesek fennmaradása és fenntartása a tulajdonosokra, illetve a világ szerencsésebb részében a saját múltját becsülő társadalomra hárult.

Megsemmisülésük Romániában már az 1921-es földreformmal körvonalazódott, de a későbbi, 1945-ös földreform, a kommunizmus előjátékaként, immár a volt uralkodó osztály fizikai megsemmisítésére törekedve semmizte és telepítette ki vagy űzte el a tulajdonosokat. A szó szoros értelmében pusztulásra ítélt társadalmi réteg reprezentációjának emlékeiként váltak üldözötté az épületek is.

Többnyire szándékos pusztításuknak azonban változatos formái voltak: az elhanyagolás mellett közösségi tulajdonosaik új funkciókkal is kísérleteztek, vagy éppen saját, „szép, új világuknak” kívánták e sokat próbált együtteseket megfeleltetni. Sikerrel!

Az egykor kisemmizett és kitelepített tulajdonosok többnyire már idősező unokái napjainkban kapják vissza 1945 előtt lakott kastélyuk felismerhetetlen romjait, s az épületeknek nemcsak fenntartását, de helyreállítását is rájuk hárítja a kezét mosó hatóság meg a műemlékvédelmi törvény. Ezzel a módszerrel lényegében sikerül betetőzni az együttes teljes pusztítását, a tulajdonosok végleges, immár „törvényes” kisemmizését, azaz mindazt, amit a XX. század oly tökéletlenül és botladozva elkezdett.

KOVÁCS András

Szerkesztőbizottsági tag

■ Sergiu NISTOR

Amenințările contemporane asupra monumentelor

O PRIVIRE ASUPRA VIZIUNII ICOMOS

■ **Rezumat:** Protecția monumentelor istorice presupune în primul rând împiedicarea distrugerii sau dispariției lor. În condițiile unor bugete modeste, a ști care este monumentul asupra căruia planează o amenințare reală, iminentă și gravă poate face diferența dintre a salva sau a pierde un edificiu. ICOMOS consideră ca factori fundamentali de risc deficiențele de întreținere, lipsa de resurse financiare și umane, schimbările sociale și economice, în particular schimbările responsabilităților în cadrul statelor și regimul de proprietate neclar, lipsa sau insuficiența standardelor de conservare, a legislației de protecție și problemele legate de turism. Cazul Roșia Montană, în România, dar și cazurile semnalate în Spania (Barcelona și Sevilla), Germania (Köln și Dresda), Rusia (St. Petersburg), Austria (Viena), etc., arată că nu există amenințare mai mare asupra monumentelor decât acțiunea umană mână de interesul economic îngust și conjunctural.

■ **Cuvinte cheie:** monumente istorice, ICOMOS, Convenția Patrimoniului Mondial

■ Importanța evidențierii monumentelor aflate în pericol nu trebuie demonstrată. Protecția monumentelor istorice presupune în primul rând împiedicarea distrugerii sau dispariției lor. A determina care sunt acele monumente asupra cărora planează un pericol real, care este acela și

Contemporary Threats Affecting Historic Buildings

AN OVERVIEW OF THE ICOMOS APPROACH

■ **Abstract:** The conservation of historic buildings requires, first and foremost, the prevention of their destruction or disappearance. Due to the scarcity of funds, knowing which historic buildings are imminently and gravely at risk can make the difference between losing or saving an edifice. ICOMOS holds the following risk factors as fundamental: maintenance deficiency, lack of financial and human resources; economic and social changes, particularly changing State responsibilities and unsettled ownerships; insufficient conservation standards; lack, loss or inappropriate devolution of protective heritage legislation and tourism-related issues. The Roșia Montană case in Romania, as well as similar cases in Spain (Barcelona and Seville), Germany (Cologne and Dresden), Russia (St. Petersburg), Austria (Vienna) etc., show that there is no bigger threat hanging over historic buildings than the deeds of humans motivated by selfish, context-related economic interests.

■ **Keywords:** historic buildings, ICOMOS, World Heritage Convention

■ Foto 1. Castelul din Cisteiu de Mureș (jud. Alba)

■ Photo 1. The manor of Cisteiu de Mureș (Alba County)

■ Foto 2. Castelul din Ozd (jud. Mureș)

■ Photo 2. The manor of Ozd (Mureș County)

■ Virgil POP

Pericole mai mari decât dezastrelle

■ **Rezumat:** Patrimoniul este supus la diverse pericole. Măsurile de precauție sunt luate în funcție de nivelul de civilizație al fiecărei țări. Preocupările pentru protecția patrimoniului sunt izvorâte din cultura Europei occidentale; poate e o consecință a unui pragmatism adaptat mentalităților unei societăți care folosește din plin spațiul public. România a adoptat toate convențiile internaționale importante privind protecția patrimoniului. Dar chiar și după aderarea la Uniunea Europeană, această preluare pare una formală.

■ **Cuvinte cheie:** pericole, dezastrelle, incendii, cutremure, administrația publică, corupție, BOR

■ Patrimoniul este supus la diverse pericole. Măsurile de precauție sunt luate în funcție de nivelul de civilizație al fiecărei țări. Elveția, de exemplu, preocupată de propriul patrimoniu, a stabilit prin legislație un plan de măsuri active în caz de avalanșe.

În 1998, Herb STOVEL a publicat un manual privind intervenția în caz de calamități asupra patrimoniului mondial. Primul capitol al dezastrelor este dedicat incendiilor. În sfera culturii de tip occidental, acestea reprezintă cel mai frecvent pericol la care este expus patrimoniul. Pe locul secund se află cutremurele. Prin forța pe care o au mass-media în zilele noastre, cutremurul din 1997 de la Assisi a sensibilizat opinia publică și mediul specialiștilor, astfel încât, la scurt timp după devastarea bisericii San Francesco, a apărut o Declarație de la Assisi. Conflictelor armate, de care Europa – cu excepția fostei Iugoslavii – a fost scutită în ultimii 65 de ani, devastează în mod constant patrimoniul din Asia. Convenției de la Haga, datând din 1954, i se fac adnotări. E interesant cum, în cazul conflictului din Iugoslavia, „plăcuța albastră” menită să avertizeze prezența unui monument istoric a avut efect contrar: monumentele au devenit o țintă predilectă pentru artilerie.

Alte pericole care nouă ne pot părea exotice sunt reprezentate de tsunami, avalanșe de zăpadă, alunecări de pământ, uragane, furtuni tropicale și taifunuri. La toate acestea se mai pot adăuga – de dată mai recentă – poluarea industrială și dezastrelle ecologice.

Organismele internaționale, în colaborare cu unele naționale, au publicat cărți și ghiduri de prevenire și combatere a efectelor pe care aceste pericole le au asupra patrimoniului. Astfel, în 1997 a fost publicată Declarația de la Quebec, privind protejerea patrimoniului în caz de dezastrelle, iar în 1998, specialiștii întruniți într-un simpozion care a vizat evaluarea pagubelor produse de cutremure au lansat Declarația de la Kobe. Acestea li se adaugă, desigur, Declarația de la Assisi, amintită anterior.

În patria noastră, cutremure care să afecteze grav patrimoniul nu au mai avut loc din 1977. Conflictelor armate s-au încheiat la sfârșitul anului 1944.

Dangers Greater than Disasters

■ **Abstract:** Heritage is subject to different threats. Precaution measures are taken according to each country's level of civilisation. The preoccupation for heritage conservation has its origin in Western European culture. It may be the consequence of a kind of pragmatism adapted to the mentalities of a society that uses the public space extensively. Romania adopted all the important international conventions on heritage conservation. But even after becoming a member of the European Union, this takeover seems to be purely formal.

■ **Keywords:** dangers, disasters, fires, earthquakes, public administration, corruption, Romanian Orthodox Church

■ Heritage is subject to different threats. Precaution measures are taken according to each country's level of civilisation. For instance, Switzerland, a country interested in its own heritage, has set forth, through its own legislation, an action plan in case of avalanches.

In 1998, Herb STOVEL published a manual on the interventions to be carried out in case of calamities affecting World Heritage. Fires are mentioned in the first chapter covering hazards. Fires are the most frequent threat within Western civilization. Earthquakes come second. Due to the power of mass media nowadays, the earthquake from Assisi in 1997 raised the awareness of both specialists and of the public opinion, so that shortly after the devastating damage on the San Francesco church, the "Declaration of Assisi" was made public. Armed conflicts, which Europe has been kept away from over the past 65 years (with the exception of ex-Yugoslavia) are constantly devastating Asian heritage. The Hague Convention dating from 1954 is being constantly appended. It is interesting to see how, during the conflict in Yugoslavia, the "blue plate", meant to signal the presence of a historic building, had a contrary effect: they became preferred artillery targets.

Other dangers, that we might consider "exotic" are: tsunamis, avalanches, mud slides, hurricanes, tropical storms and typhoons. To these can be added the more recent threats represented by industrial pollution and ecological disasters.

■ Vasile MITREA

Problems Affecting Urban Heritage in Transylvanian Historic Towns

■ **Abstract:** Due to lack of data and especially lack of time, we find ourselves unable to carry out a more extensive analysis of the measures undertaken in heritage conservation over the past few years. We believe that for a better understanding of what has happened up to now, the national context must be outlined first.

■ **Keywords:** urban heritage, Transylvania, conservation, public administration

■ The first steps, taken right after 1989, aimed at reinstating immovable national heritage, were followed by Law 422/2001 (on the protection of historic buildings), which in spite of the shortcomings signalled after its enforcement, should have become not only a comprehensive legal framework, but also a coercive instrument used to predict and deal with major urban interventions, which were eluding legal provisions. The following paradox occurred: even the legislation becomes more and more consolidated, the attempts to get around the legale framework increase, so as to register profit boost in a short amount of time, taking advantage of flaws in legislation, of corruption and bureaucracy. The real estate boom – referring to both built volumes and prices – that occurred between 2007 and the first half of 2009 contributed to a chaotic urban development. Moreover, it led to an increasingly obvious aggressiveness towards architectural and urban heritage, resorting to various stratagems to make it give way to new investments, carried out mainly in the central districts of towns. Tempted by an increase in the local budget and by the creation of new jobs – promises made by the emerging “urban developers”, local administration closed their eyes to the overnight demolishing of historical buildings, pretending to forget that they have an obligation to participate in heritage conservation, thus accepting to promote a derogatory urban planning, especially through Local Plans. In order to shed more light on the context, we must underline the following drawbacks existing at the level

Unele probleme ale patrimoniului urban în orașele istorice din Transilvania

■ **Abstract:** Lipsa de date mai ales dar și de timp nu ne permite o analiză mai amplă a ceea ce s-a întâmplat în domeniul conservării patrimoniului în ultimii ani. Pentru început, considerăm că o schițare a contextului național este o necesitate pentru o mai corectă înțelegere a faptelor.

■ **Cuvinte cheie:** patrimoniu urban, Transilvania, conservare, administrație publică

■ Primii pași, de după 1989, de repunere în drepturi a patrimoniului național imobil, au fost urmați de Legea 422/2001 (privind protejarea monumentelor istorice) care, chiar cu scăpările semnalate de după intrarea sa în vigoare, ar fi trebuit să devină nu numai un cadru legal cuprinzător, dar și instrumentul coercitiv cu care să se intervină în previzionarea și declanșarea unor acțiuni majore urbane eludând legea. Apare însă paradoxul următor: pe măsură ce legislația se consolidează, cresc și interesele de a se evita cadrul legal pentru ca profitul să ajungă la cote cât mai ridicate și într-un termen cât mai scurt, situație de care nu sunt străine lacunele legislației, corupția și birocratia. Boom-ul imobiliar – avem în vedere atât volumul construit, cât și explozia prețurilor – din intervalul 2007 - prima jumătate a lui 2009 a participat nu

■ **Foto 1.** Oradea. Reprezentativă pentru secolul al XVI-lea în Transilvania, cetatea se va bucura de reglementări urbanistice începând din 2010. © RILL–GERSTER

■ **Photo 1.** Oradea. The fortress, which is representative for 16th century Transylvania, will enjoy town planning regulations starting with 2010. © RILL–GERSTER

■ Liliana ROȘIU

Forms of Aggression Affecting the Built Heritage from Timișoara

■ **Abstract:** Despite the current concern for its protection, built heritage is still undergoing significant losses, justified both by general reasons, and by regional or local distinctive features. Among the forms of aggression upon built heritage in Timișoara, some are more obvious, such as the annihilation of buildings (i.e. demolitions and alterations). In other situations, the destruction occurs in subtler ways, through apparent concessions made for the preservation of heritage, like the agreement to preserve the original elevations or even through the conservation style, by replacing the material, even if reconstruction is of identical form. Although the effect of the various forms of aggression is similar, since built heritage is ultimately affected, their diversity requires a rather nuanced analysis, aiming at an effective prevention.

■ **Keywords:** protected areas, demolition, transformation, model, mimetic treatment, simplification

Forme de agresiune asupra patrimoniului construit din Timișoara

■ **Rezumat:** Dincolo de preocupările pentru protejarea patrimoniului construit, acesta suferă o multitudine de pierderi motivate atât de cauze generale, cât și de particularități regionale sau locale. Între formele pe care le ia agresiunea patrimoniului construit din Timișoara, unele se remarcă direct prin anihilarea clădirilor, ca în cazul demolărilor sau transformărilor. În alte situații, distrugerea se produce în moduri mai subtile, prin aparente concesiuni făcute patrimoniului, ca de pildă acceptarea păstrării fațadelor sau prin însăși maniera de restaurare, cu înlocuirea materialului și reconstituirea în formă identică. Deși efectul diferitelor forme de agresiune este asemănător în sensul pierderilor suportate de patrimoniul construit, diversitatea lor condiționează o analiză cât mai nuanțată pentru eficiența activității de prevenire.

■ **Cuvinte cheie:** zone protejate, demolare, transformare, model, tratare mimetică, simplificare

■ În condițiile în care protejarea patrimoniului construit este astăzi o necesitate asumată la nivel mondial, pentru care preocupările de gestionare se desfășoară pe multiple niveluri, pierderea de substanță istorică

■ **Foto 1.** Construcție nouă (Strada Ungureanu)
■ **Photo 1.** New construction (Ungureanu Street)

■ **Foto 2.** Abatorul
■ **Photo 2.** The Slaughter House

■ Teodor Octavian GHEORGHIU

Arad – Heritage Values Between Protection and Destruction

■ **Abstract:** *Despite the existence of specific legislation and of a large number of administrative and civil entities, the historic substance of Arad is being continuously eroded. In many cases, a combination of the effects of several intervention types is visible, the positive results being shadowed by other categories of works carried out on the same building, having a larger negative outcome. We must also underline that strangely and inexplicably, initiating such actions often has no real justification, makes no sense, and has no specific purpose.*

■ **Keywords:** Arad, historic centre, Mall, supermarket, interventions, lack of maintenance, demolitions

■ A few years ago, an initiative of the Town Hall, the “Rehabilitation of Mihai Viteazul Square”, aroused strong emotions within the town of Arad. In fact, it meant granting concession of the land to a private investor, aiming at building a mall in the very centre on a surface amounting to 50,000 sq. m (including two levels of underground parking lots). Leaving aside the general problematic of such a town planning process (small trades from historic and central districts encountering fierce competition with super- and hypermarkets), avoided lately in European urban developments¹, this particular intervention in the very historic centre of

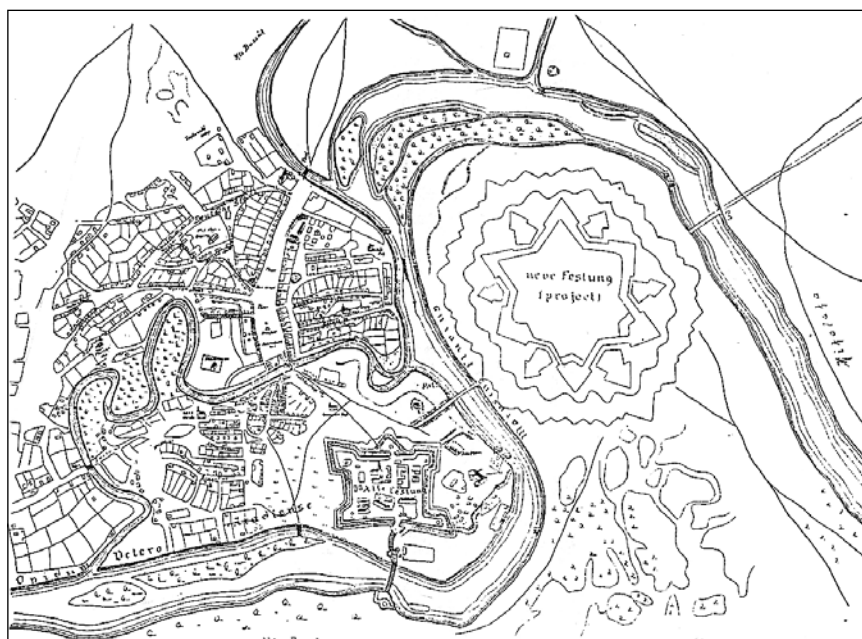
¹ Given the experience accumulated in the past decades concerning the consequences of setting up super- and hypermarkets, regarding historic sites and local trade, the related French legislation provides that construction of such hypermarkets, with a surface higher than 1,000 sq. m, requires approval from a specialized institution; similarly, in Italy this is effective for surfaces of over 1,500 sq. m. For instance, in 1996 statistics showed the evolution of mall control over state trade: 90% in France, 75% in Germany and 55% in Italy. Central local stores in the historic town centres are losing out in this deal, both smaller and larger ones. In Romania, too, this phenomenon became visible starting with 2000 (the years of “mall”-phenomenon amplification, when historic centres become empty or are converted to mono-functionality). Arad is no exception to the rule, given that the total surface of these hypermarkets amounts to hundreds of thousands of sq. m.

Arad - valori de patrimoniu între protecție și distrugere

■ **Rezumat:** *În ciuda legislației și a funcționării unui mare număr de foruri administrative și civice, substanța istorică a Aradului este erodată continuu. În multe situații, se constată cumulara efectelor mai multor tipuri de intervenții, reușitele fiind umbrite de alte categorii de lucrări aplicate aceleiași clădiri, cu efect general negativ. Merită menționată circumstanța, ciudată și de multe ori inexplicabilă, că inițierea unor asemenea acțiuni nu are nici o motivație reală, nu are sens, nu are un scop anume.*

■ **Cuvinte cheie:** Arad, Mall, centru istoric, supermarket, intervenții, lipsă de întreținere, demolări

■ Acum câțiva ani o inițiativă a Primăriei a produs o mare emoție în Arad: „Reabilitarea Pieței Mihai Viteazul”, însemnând în fond concesionarea terenului unui investitor particular, în scopul construirii unui „Mall” de cca. 50.000 m² (incluzând două niveluri de parcare subterană) cu o poziție ultracentrală. Lăsând la o parte problematica generală a acestui tip de proces urbanistic (concurența zdrobitoare a supermarket-urilor și a hipermarket-urilor făcută comerțului din zonele centrale, istorice), evitat în ultimul

■ Fig. 1. Planul Aradului din 1765

■ Figure 1. Plan of Arad in 1765

■ MIHÁLY Ferenc

Perished Painted Wooden
Ceilings in ChurchesElpusztult templomi
festett famennyezetekről

■ **Abstract:** Wooden furnishings and ceilings are probably the most vulnerable segment of the Transylvanian built heritage. Due to their organic raw material they perish easily; moreover, at least the same amount of destruction can be attributed to (voluntary or accidental) human activity. The present article enumerates those painted joineries (mostly painted coffered ceilings and gallery parapets), which for different reasons have disappeared, but are documented by descriptions, drawings and photographs, respectively examines the fate of the items found in Hungarian or Transylvanian collections.

■ **Keywords:** church furnishing, painted coffered ceiling, gallery parapet, heritage, sketch, photograph documentation, Transylvania

■ Wooden furnishings and ceilings are probably the most vulnerable segment of the Transylvanian built heritage. Due to

■ **Kivonat:** Az erdélyi épített örökségnek talán a legsérülékenyebb csoportját képezik a fából készült berendezések és famennyezetek. Szerves alapanyaguknak köszönhetően könnyen pusztulnak, de legalább ugyanannyi (szándékos vagy véletlennek köszönhető) rombolás írható az emberi tevékenység számlájára is. Jelen cikk azokat a festett asztalosmunkákat (leginkább festett kazettás mennyezeteket és karzatmellvédeket) sorolja fel, amelyek valamilyen okból eltűntek, de leírások, rajzok és fényképek alapján ismerjük őket, valamint vizsgálja a magyarországi és erdélyi gyűjteményekbe került darabok sorsát.

■ **Kulcsszavak:** templomi berendezés, festett kazettás mennyezet, karzatmellvéd, örökség, vázlatrajz, fényképes dokumentáció, Erdély

■ Az erdélyi épített örökségnek talán a legsérülékenyebb csoportját képezik a fából készült berendezések és famennyezetek. Szerves alapanyaguknak köszönhetően könnyen lebomlanak, elégnek, nedvességre, fényre érzékeny festett felületük sérülékeny. De legalább annyi pusztítás írható az emberi tevékenység számlájára is. Sok esetben szándékosan cserélik ki, alakítják át vagy festik újra az ízlésnek és a szemléletváltozásnak megfelelően,

■ **1. kép:** HUSZKA József vázlatrajza a csíkmenasági hajdani karzatmellvédről és famennyezetről (Hargita megye)

■ **Photo 1.** Armășeni (Harghita County). József HUSZKA's sketch of the former gallery parapet and wooden ceiling

■ LÁNGI József

Decaying Murals
in Transylvania

■ **Abstract:** We have been thoroughly examining paintings in Transylvanian medieval and Protestant churches since 1995. In the beginning, we focused exclusively on ecclesiastical buildings, but in the course of our later trips, we also included several abandoned, ruined castles and town houses that stood empty or were being under conservation. Thus, in this period we have documented the interior decoration of more than 350 buildings, which offers some insight into the extent and causes of the “decay” of murals, and into the possibilities of slowing it down. This article deals with the phenomenon based on specific examples, both in the case of ecclesiastic and lay buildings.

■ **Keywords:** mural, fresco, secco, decay, castle, manor, mansion, medieval church painting, protestant church painting, Transylvania

■ We have been thoroughly examining paintings in Transylvanian medieval and Protestant churches since 1995, within the framework of the assessment program launched by the National Centre for Historic Building Conservation and the Transylvania Trust, continued after 2000 only with Ferenc MIHÁLY. In the beginning, we focused exclusively on ecclesiastical buildings, but in the course of our later trips, we also included several abandoned, ruined castles and town houses that stood empty or were being under conservation. Thus, in this period we have documented the interior decoration of more than 350 buildings, which offers some insight into the extent and causes of the “decay” of murals, and into the possibilities of slowing it down. We conducted assessment programs of a similar character in Carpathian Ruthenia (Ukraine), as well as in the Gömör Region, together with the Monuments Board of the Slovak Republic (Pamiatkový Ústav). In the course of our work of a quarter century spent at the Office of Historic Building Conservation, we also became acquainted with a wide variety of damage suffered by the murals and ornamental paintwork in present-day Hungary. Based on these experiences, we believe that the primary reason for decay is, in all cases, human activity. However, this issue is an extremely complex one, and it can be attributed to a great variety of reasons. All works of art start on the road leading to decay from the moment of their birth. The decay stages present themselves

Pusztuló falképek
Erdélyben

■ **Kivonat:** Erdély középkori és protestáns templomfestészetének emlékeit 1995 óta vizsgáltuk behatóbban. Eleinte csupán egyházi emlékekre terjedt ki a figyelmünk, de későbbi útjaink során több elhagyott, romos kastélyt és üres, vagy felújítás alatt álló városi lakóházat is bevontunk vizsgálódásaink körébe. Így ebben az időszakban több mint 350 épület belső dekorációját dokumentáltuk, amely némi rálátást biztosít a falképek „pusztulásának” mértékére, okaira és a folyamat esetleges lassításának lehetőségeire. Jelen cikk konkrét példák alapján tárgyalja e jelenséget mind egyházi, mind világi épületek esetében.

■ **Kulcsszavak:** falkép, freskó, szekko, pusztulás, várkastély, kastély, kúria, középkori egyházi festészet, protestáns egyházi festészet, Erdély

■ Erdély középkori és protestáns templomfestészetének emlékeit 1995 óta vizsgáltuk behatóbban az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ és a Transsylvania Trust által megkezdett, majd 2000-től már csak MIHÁLY Ferencsel folytatott felmérő program keretében. Eleinte csupán egyházi emlékekre terjedt ki a figyelmünk, de későbbi útjaink során több elhagyott, romos kastélyt és üres, vagy felújítás alatt álló városi lakóházat is bevontunk vizsgálódásaink körébe. Így ebben az időszakban több mint 350 épület belső dekorációját dokumentáltuk, amely némi rálátást biztosít a falképek „pusztulásának” mértékére, okaira és a folyamat esetleges lassításának lehetőségeire. Hasonló jellegű felmérőprogramot folytattunk Kárpátalján, illetve a Szlovák Műemléki Hivatallal (Pamiatkový Ústav) közösen

■ **1. kép:** Bolya (Szeben megye), Gálffy–Tholdy–Maurer-kastély. Fedél nélkül romosodó épületegyüttes
■ **Photo 1.** Buia (Sibiu County), Gálffy–Tholdy–Maurer Castle. A decaying building ensemble without a roof

Farewell, dear friend!

Cu bine, prieten drag!

Isten veled, drága barátom!

■ It has been almost 19 years since – on November 25, 1991 – I went to see my old friend and faculty colleague, eng. Attila TULIT, at the time General Manager of the County Civil Engineering Company in Sfântu Gheorghe. I asked him to help us cover the expenses incurred by specialization course on built heritage conservation, which we wanted to organise. The funds we needed would cover for the board and lodging expenses of 72 attendees, for a six-week period.

He promptly promised to give us not only financial support, but also two specialists from his institution, which were to become our collaborators: eng. Károly HLA VATHY and eng. Antal PÁLL (from the beginning they were Vice-presidents of the Organizing Committee dealing with financial and technical aspects of the TUSNAD Conference Series).

In November 26, 1991, Attila TULIT and I went to Miercurea Ciuc. At our request, eng. István ANTAL (another faculty colleague), manager of the ASCO Civil Engineering Company and eng. László RIGÓ, Chief Engineer at the CIM Civil Engineering Company in Miercurea Ciuc became our partners in funding the specialization course. The definite location of the course was settled in Băile Tuşnad located at a cross-roads between the two counties, at a roughly equal distance from Sfântu Gheorghe and from Miercurea Ciuc.

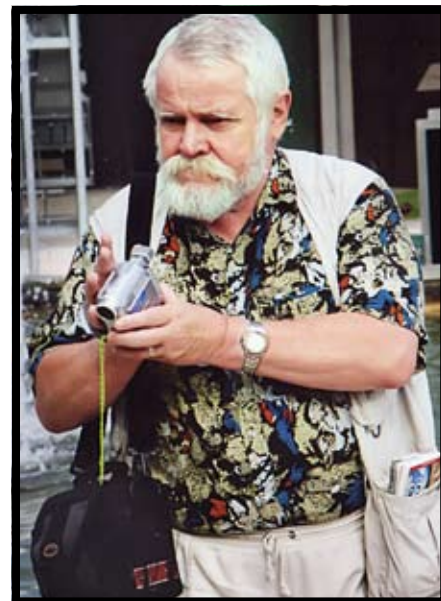
The courses amounting to 240 hours (140 of theory and 100 of practice) were attended by 72 people, most of them architects, civil engineers, designers and executants; some of them are nowadays active restorers of historic buildings, others – having enriched

■ Sunt aproape 19 ani de când – în 25 noiembrie 1991 – m-am prezentat înaintea fostului meu coleg de facultate, pe atunci director general al Întreprinderii Judeţene de Construcţii Montaj din Sfântu Gheorghe, inginerul Attila TULIT, cu rugămintea de a suporta cheltuielile unui curs de specializare în domeniul reabilitării patrimoniului construit, curs pe care intenţionez să îl organizăm. Suma solicitată urma să acopere masa şi cazarea pentru 72 cursanţi pe o perioadă de şase săptămâni.

Domnul director general ne-a promis pe loc sprijinul financiar pentru organizarea cursului de specializare, oferind şi doi colaboratori din partea întreprinderii: ing. Károly HLA VATHY şi ing. Antal PÁLL (ei au devenit încă de la început vicepreşedinţii Comitetului de organizare pe problemele financiare, respectiv tehnice ale Conferinţelor de la TUSNAD).

În 26 noiembrie 1991 am făcut o vizită la Miercurea Ciuc, împreună cu Attila TULIT. La solicitarea noastră, ing. István ANTAL (alt coleg de an), directorul întreprinderii de construcţii ASCO şi ing. László RIGÓ, inginerul şef al întreprinderii de construcţii CIM din localitate au devenit parteneri în susţinerea financiară a activităţii de specializare. Atunci a fost definitivată şi locaţia: Băile Tuşnad, conferinţa urmând a se organiza la limita celor două judeţe, la o distanţă aproximativ egală de Sfântu Gheorghe şi Miercurea Ciuc.

La cursul de specializare totalizând 240 ore (140 ore de teorie şi 100 ore de practică) au participat 72 cursanţi, majoritatea arhitecţi şi ingineri constructori, proiectanţi şi executanţi; unii dintre ei sunt astăzi restauratori activi de mo-

■ Szinte 19 éve annak – 1991. november 25-én történt –, hogy felkerestem TULIT Attila okleveles építőmérnököt, aki akkor a sepsiszentgyörgyi Megyei Építő-szerelő Vállalat vezérigazgatója volt, azzal a kéréssel, hogy finanszírozzon egy műemlék-helyreállításban szakosító tanfolyamot, amelyet szervezni szándékoztunk. Pontosabban, 72 személy szállás- és étkezési költségeiről volt szó, hat hét időtartamra.

A vezérigazgató úr ott helyben ígéretet tett az anyagi támogatásra, felajánlva segítségként még két munkatársat is a vállalat részéről, HLA VATHY Károly és PÁLL Antal okleveles mérnököket (akik kezdetűl a tusnádi konferenciák szervezőbizottságának gazdasági és műszaki elnökhelyetteseivé váltak).

1991. november 26-án TULIT Attilával együtt Csíkszeredába látogattunk. Kérésünkre ANTAL István (szintén egykori évfolyamtársunk), a helyi ASCO építővállalat igazgatója és RIGÓ László okleveles mérnök, a csíkszeredai CIM építővállalat főmérnöke, a szakosító tanfolyamot anyagilag fenntartó partnerek lettek. Akkor határozták meg a helyszínt is: a konferencia a két szomszédos megye határán, Tusnád-fürdőn kerüljön megrendezésre, szinte egyforma távolságra a két megyeszékhelytől: Sepsiszentgyörgytől és Csíkszeredától.

A szakosító tanfolyamon, amely 240 órából (140 óra elméletből és 100 óra gyakorlatból) állt, 72 hallgató vett részt, többségük építész és építőmérnök, tervezők és kivitelezők; egy részük ma

their knowledge in the field of conservation – are busy protecting cultural built heritage through nongovernmental organizations in Transylvania.

These are the thoughts that came to my mind the moment I found out about my distinguished friend, eng. Attila TULIT passing away on April 8, 2010.

He was only 66 years old. Born on January 5, 1944 in Șumuleu-Ciuc, he graduated elementary school and high school in Șumuleu-Ciuc, respectively in Târgu Mureș, receiving his Civil engineer's diploma from the Technical University of Cluj in 1967. He started out as an intern in Târgu Mureș and Odorheiu Secuiesc and from 1969 onwards, he worked for 37 years in Sfântu Gheorghe, at the County Civil Engineering Company (SC CONSID SA after the privatization) as a construction site manager, chief engineer, and then general manager – for 20 years.

His almost 40 years-long career is rich in accomplishments: houses, social-cultural and industrial buildings, even interventions carried out on historic buildings.

An accomplished professional, skilled manager and exceptional engineer, Attila TULIT was appreciated and esteemed by all his collaborators. He always strived to produce something valuable, to help, to contribute to anything that means value.

For all of us, who are working in the field of historic building conservation, Attila TULIT is – and will always be – the first supporter of the TUSNAD Conference Series: had it not been for his brave, selfless decision in November 1991, to finance the first conference held in February-March 1992, the TUSNAD Conference Series – now at the 15th edition – would probably not even exist and thousands of specialists throughout the world would not be able to come and meet us and share with us their valuable experience in historic building conservation.

Today we are paying our last respects to a valuable specialist, to an esteemed colleague and dear friend, Attila TULIT. He shall be missed!

numente istorice, alții – îmbogățindu-și cunoștințele din domeniu – protejează moștenirea culturală construită în cadrul organizațiilor nonguvernamentale, la ei acasă, în Transilvania.

Toate aceste gânduri mi-au venit în minte atunci când am aflat că a încetat din viață distinsul meu prieten, inginerul Attila TULIT, în data de 8 aprilie 2010.

Nu avea decât 66 de ani. S-a născut în 5 ianuarie 1944 la Șumuleu-Ciuc, a absolvit școala generală și liceul la Șumuleu-Ciuc, respectiv la Târgu Mureș, obținând în 1967 diploma de inginer constructor la Universitatea Tehnică din Cluj. La început a fost stagiar la Târgu Mureș și la Odorheiu Secuiesc, iar din 1969, timp de 37 ani, a lucrat la Sfântu Gheorghe, la Întreprinderea Județeană de Construcții Montaj (privatizată în SC CONSID SA) în calitate de șef șantier, inginer șef, iar timp de 20 de ani, director general.

În cei aproape 40 de ani de carieră a realizat foarte multe construcții: locuințe, clădiri social culturale, industriale, efectuând inclusiv intervenții la monumente istorice.

Profesionist desăvârșit, manager de calitate, inginer de excepție, Attila TULIT a fost apreciat și stimat de toți colaboratorii. I s-a părut întotdeauna normal să creeze valoare, să ajute, să contribuie la orice ceea ce înseamnă valoare.

Pentru noi, cei care activăm în domeniul protecției monumentelor istorice, Attila TULIT este – și va fi mereu – primul susținător al Seriei de Conferințe de la TUSNAD: fără acea decizie plină de curaj și abnegație din noiembrie 1991, de a susține financiar prima conferință din februarie-martie 1992, Seria de conferințe TUSNAD – aflată acum la cea de-a 15-a ediție – probabil n-ar exista, iar miile de specialiști din întreaga lume nu ar fi avut cum să ne cunoască și să ne împărtășească din experiența lor valoroasă în domeniul intervențiilor la monumente istorice.

Astăzi îi aducem un ultim omagiu specialistului valoros, care a fost bunul nostru coleg și prieten drag, Attila TULIT. Îi vom simți lipsa!

aktiv műelmék-helyreállító, mások – gazdagodva a tanfolyamon a témakörben – civil szervezetek keretében védik az épített kulturális örökséget, itthon, Erdélyben.

Ezek az emlékek jutottak eszembe, amikor meghallottam, hogy – 2010. április 8-án – távozott az élők sorából kiváló barátom, TULIT Attila.

Csupán 66 éves volt, 1944. január 5-én született Csíksomlyón. Elemi- és középiskoláit Csíksomlyón, illetve Marosvásárhelyen végezte, majd 1967-ben építőmérnöki diplomát szerzett a Kolozsvári Műszaki Egyetemen. Gyakorló mérnökként Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen tevékenykedett. 1969-től 37 esztendőn keresztül Sepsiszentgyörgyön dolgozott, a Megyei Építő-szerelő Vállalatnál (mely a privatizációban a CONSID RT. nevet vette fel), mint munkatelep-vezető, főmérnök, majd 20 éven keresztül, mint vezérigazgató.

Szinte 40 éven át épített: lakásokat, köz- és kulturális, illetve ipari épületeket, valamint számos beavatkozást végzett műemlék épületeken is.

Kiváló szakember, minőségi menedzser, ragyogó mérnök, kiérdemelte munkatársai megbecsülését és tiszteletét. Számára természetes volt, hogy értéket teremtsen, hogy részt vegyen, segítsen mindenütt, ahol érték született.

Számunkra, akik műemlékvédelemben tevékenykedünk, mindenekelőtt a TUSNAD konferencia-sorozat fő támogatójaként marad meg emlékezetünkben! Valószínűleg, az 1991. novemberi bátor és önfeláldozó döntése nélkül, mellyel az 1992. februári-márciusi első konferencia anyagi terheit jelentős mértékben felvállalta, a TUSNAD konferencia-sorozat – amely ma már a 15. rendezvényénél tart – nem valósult volna meg, az egész világból érkező több ezer szakember pedig nem ismert volna meg bennünket és nem oszthatta volna meg velünk műemlék-helyreállítási tapasztalatait.

Nyugodj békében, TULIT Attila: kiváló szakember, kedves kolléga és drága barát! Emlékedet megőrizzük!